

ETNOGRAFIE ȘI IDENTITATE NAȚIONALĂ LA CLUJ DUPĂ MAREA UNIRE. UNELE CONSIDERAȚII*

Laura Cristina Pop**

Abstract: Starting from the concrete figures that, in 1910 (when Transylvania was part of the Austro-Hungarian Empire) showed that over half of the population of Transylvania was Romanian but that this population was overwhelmingly rural and only three nations were recognized (Szeklers, Hungarians and Saxons, Romanians being a tolerated nation), we will explain the need of Romanian ethnographers and folklorists in this province to assert the identity, cultural and spiritual belonging of Transylvania to the Romanian identity. After the Great Union of 1918, the country project for Great Romania, at the cultural level, aimed at replacing the elites of the minorities with the Romanian elites and bringing the level of the culture of the masses of Romanians closer to that of the non-Romanians. Specifically, in Transylvania, the cultural conquest of cities took place: the takeover of the Hungarian university, the establishment of Romanian theater and opera, followed by the regulation of museums and the preservation of traditional culture by establishing the Ethnographic Museum of Transylvania in 1922, the Romanian Ethnographic Society in 1923, the Department of Ethnography and Folklore in 1926, the Folklore Archive in 1930. The ethnographic researches were based on the solid foundation of the traditional village, on the study of the Romanian speaking population and the applied methods-collection of ethnographic material, collection of folklore, the application of questionnaires that provided the basis for the creation of ethnographic museums, the establishment of ethnographic and folklore archives. The beginning of the twentieth century in Transylvania was marked by the need to express national identity. Therefore, ethnographers, starting from the study of traditional society-through its material or spiritual component-contributed to defining the elements of national specificity of Romanians in Transylvania.

* Publicarea acestei lucrări a fost posibilă cu suport financiar oferit în cadrul proiectului „Educație antreprenorială și consiliere profesională pentru doctoranzi și cercetători postdoctorali în vederea organizării transferului de cunoaștere din domeniul științelor socio-umaniste către piața muncii (ATRiUM)”: POCU/380/6/13/123343, cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Capital Uman 2014-2020.

** Doctorand, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca; e-mail: lapopei@gmail.com.

„Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, LIX, 2020, Supliment, 2, *Lucrările conferinței internaționale online „ROMANIA-ITALIA-EUROPA. Evoluții istorice - Dinamici culturale - Relații internaționale”, 16-18 septembrie 2020*, p. 211-216.

Keywords: ethnography, folklore archive, questionnaires, national identity, Ethnographic Museum of Transylvania

Pentru a înțelege direcțiile în care s-au îndreptat acțiunile etnografilor din Transilvania, e necesară o incursiune concisă în contextul istoric al începutului de secol XX. În 1910, când Transilvania era parte din Imperiul Austro-Ungar, statisticile arătau că românii erau 59,7%, din populația rurală dar numai 19,7% din cea urbană¹. Din punct de vedere cultural, elitele urbane din Transilvania erau maghiare și germane, în condițiile în care Monarhia Bicefală recunoștea în această provincie doar trei națiuni privilegiate: secuii, maghiarii și sașii, românii fiind o națiune tolerată. „În anii 1917-1918, guvernul ungar a introdus o serie de măsuri plasând școlile elementare și secundare, ortodoxe și unite, sub controlul statului, acțiune care a semnat maghiarizarea și care era concepută să ducă la bun sfârșit campania care începuse în 1879 cu adoptarea primei legi cuprinzătoare de restrângere sau de interzicere a activităților școlilor confesionale nemaghiare”². În acest context, românii din Transilvania s-au mobilizat și prin acțiuni conjugate cu cei aflați în diferite capitale ale Europei, alături de Partidul Național au orchestrat Marea Unire a Transilvaniei cu România, în 1 decembrie 1918, unire care a fost consfințită pe plan internațional prin Tratatul de la Trianon în 1920, 4 iunie.

Situația acestei provincii a fost intuită și de către antropologii americani, care au sesizat existența unei marginalizări a „centrelor urbane, restrânse la număr și, în general, populate de grupuri etnice din afara fiecărei regiuni (...) încorporate, până târziu imperiilor, evoluând întotdeauna ca periferii (...) ca țări aparent izolate”³.

După 1918, proiectul cultural de țară pentru Transilvania (devenită parte din România Mare) viza „cucerirea” orașelor de către români. Era o cucerire „culturală” care avea drept obiectiv înlocuirea elitelor minorităților cu elitele românești și apropierea nivelului culturii maselor de români de cel al neromânilor. Concret, pe plan local, în Transilvania, măsurile luate urmăreau-pe lângă preluarea universității maghiare-înființarea teatrului și operei române în Cluj, urmată de reglarea problemei muzeelor și a conservării culturii tradiționale prin înființarea Muzeului Etnografic al Ardealului în 1922, a Catedrei de Etnografie și Folclor în 1926, a Arhivei de Folclor a Academiei Române în 1930.

¹ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare (1918-1930)*, București, Edit. Humanitas, 1998, p. 164.

² Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, București, Edit. Humanitas, 1998, p. 282.

³ Joel Harper, D. A. Kidackel, *Anthropology of Eastern Europe*, “Annual Review of Anthropology”, 1983, p. 378.

În momentul Marii Uniri, pentru etnografia din Transilvania, și nu numai, marea provocare era aceea de a găsi argumente ale continuității, unității și specificității naționale cu scopul de a livra imaginea „eșantionului reprezentativ” pentru întregul popor, adică țăranul. Practic, ceea ce etnografia din Transilvania experimenta la acea oră-sub influența școlilor etnologice germane și franceze-era încercarea de a stabili „posibilele relații între aspectele caracteristice ale vieții socio-culturale și identitatea națională, a cărei construcție o vizau cu prioritate”⁴.

Extrapolând ideea începutului de secol XX - de a considera țăranul ca eșantion reprezentativ - se poate vorbi de o unitate reprezentativă, aceea a satului: „dacă vrem să avem certitudinea că în istoria culturilor pe plan universal, putem veni și noi cu un aport valoros, nu avem altă soluție decât să acceptăm ideea că neamul românesc există cultural, în special prin făptura socio-culturală a satului, adică a folclorului și a etnografiei sale”⁵.

Pornind de la binomul țăran-sat, pentru cercetarea etnografică transilvăneană de secol XX, obiectul acesteia l-a reprezentat propria cultură, cultura țărănimii proprii, a satului propriu, tematica investigațiilor înscriindu-se sferei naționalului și ca atare naționalismului. În acest context, un moment de reviriment produs în orientarea etnografiei transilvănene l-a reprezentat discursul pe care l-a rostit la Berlin, (în timp ce urma cursul de etnografie cu Felix von Luschan) George Vâlsan, unul din părinții mișcării etnografice de la Cluj. Acesta îi îndemna pe colegii și compatrioții săi să își îndrepte cercetarea spre comorile noastre, din România și să abandoneze ideea expedițiilor în țări exotice, idee ce se vehicula intensiv în Occident la acea oră. Acest îndemn era argumentat prin existența materialului ce se aștepta a fi descoperit în teren motivând că ceea ce etnografia trebuia să studieze era „ființa vie” a poporului român. Acest demers, menționează același Vâlsan, avea ca țintă principală „servirea cauzei naționale” (etnograful delimitându-se total de pseudo-naționalismul agresiv practicat de unii). Pentru acea perioadă, în România, folclorul și etnografia au reprezentat „științe „naționale”, în serviciul națiunii, având ca obiect de interes țăranul mai degrabă decât primitivul”⁶.

Odată cu proclamarea criteriului specificului național în cercetarea etnografică, după Marea Unire, în 1918, acest curent naționalist a trecut de la declarații la acțiuni concrete. Transilvania trebuia repusă pe harta Europei, cu o nouă identitate, aceea de

⁴ Alina Branda, *Repere în antropologia culturală*, Cluj-Napoca, Edit. Fundației pentru Studii Europene, 2002, p. 210.

⁵ Henri H. Stahl, *Eseuri critice despre cultura populară românească*, București, Edit. Minerva, 1983, p. 5.

⁶ <https://www.erudit.org/fr/revues/as/2008-v32-n1-2-as2411/018890ar/>, accesat la data de 2.07.2020.

teritoriu românesc, desprins de Imperiul Austro-Ungar și totodată, trebuia să depășească statutul de periferie, de izolare. Dar pentru a deveni o națiune, era necesară o acțiune conjugată îndreptată în mai multe direcții, iar după cum observă Anne-Marie Thiesse există o listă a „elementelor simbolice și materiale pe care trebuie să le întrunească o națiune demnă de acest nume: o istorie ce statutează continuitatea în raport cu marii înaintași, o serie de eroi pilduitori pentru virtuțile naționale, o limbă, monumente culturale, un folclor, locuri memorabile, și un peisaj tipic, o mentalitate specifică, însemne oficiale-imm și drapel, precum și identificări de ordin pitoresc: costume, specialități culinare sau un animal emblematic”⁷. Pentru a bifa toate elementele din acest check-list tip Ikea (după cum îl numește autoarea însăși) trebuia activat naționalismul prin diverse pârghii.

Cercetarea noastră a identificat câteva dintre instrumentele prin care naționalismul de factură militantă a modulat acțiunile etnografilor din Transilvania. În 1922, în Cluj, capitala Transilvaniei se înființa Muzeul Etnografic al Ardealului după ce se constatare, în urma inventarului colecțiilor muzeelor existente, că elementul etnic românesc era practic inexistent, orașele fiind stăpânite, până în 1918, așa cum am arătat, majoritar de maghiari, secui, sau sași ceea ce explica, într-o anumită măsură, această componență a colecțiilor (componența etnică a Transilvaniei a fost demonstrată științific prin hărțile etnografice realizate de Emmanuel de Martonne-profesor de geografie la Sorbona-și prezentate la conferința de pace de la Traianon). Prima acțiune a muzeului a fost aceea de a cumpăra o colecție realizată de un învățător maghiar, colecție a cărei componență ilustra oarecum procentajul etnic al populației 3/5 români, 1/5 maghiari, 1/5 țigani. Au urmat multiple campanii de cercetare și achiziții, campanii care vizau dezvoltarea colecțiilor etnografice românești (căci pentru reprezentarea maghiarilor, sașilor, secuilor, au fost achiziționate colecții private). Însă acesta nu era un obiectiv singular, cercetarea în teren era puternic motivată de a identifica dovezi ale continuității, ale vechimii poporului român în Transilvania. Aceasta a fost una din expresiile naționalismului de factură științifică și nu a fost singura.

Campaniile de cercetări și achiziții au ținut realizarea colecțiilor necesare expozițiilor permanente deschise în 1928 apoi a doua în 1937 în cadrul Muzeului Etnografic al Transilvaniei aflat sub conducerea lui Romulus Vuia, dar totodată colecțiile serveau și ca material pentru curs. Încă din 1926, la Cluj s-a înființat prima catedră de Etnografie și Folclor din România iar Romulus Vuia, directorul muzeului, a predat în cadrul acesteia timp de 20 de ani. Profesorul Romulus Vuia a fost una din personalitățile de marcă ale etnografiei transilvănene fiind implicat în procesul de

⁷ Anne-Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale în Europa secolelor XVIII-XX*, Iași, Edit. Polirom, 2000, p. 9.

crearea și consolidare a noii identități naționale prin metode științifice. Anterior au existat cursuri de etnografie la Catedra de geografie din cadrul Facultății de Științe, acolo unde George Vâlsan-alt nume de mare răsunet pentru etnografia transilvăneană-trasa direcția de dezvoltare a etnografiei, pornind de la criteriul specificității naționale, a specificului național, cu scopul de a putea surprinde „caracterele adânci etnice”.

De numele celor doi se leagă și activitatea Societății Etnografice Române, societate înființată în 1923 sub președinția lui Vâlsan. Această entitate a permis dezvoltarea a ceea ce s-a numit mișcarea etnografică clujeană. Interesul pentru Societatea Etnografică a fost mare, scopul declarat al acesteia fiind de „a cunoaște în profunzime viața și civilizația poporului român prin cercetări și lucrări, această cunoaștere reprezentând un instrument de a apăra ființa națională”⁸. Totodată, activitățile acestei organizații au furnizat un suport științific în serviciul identificării argumentelor de continuitate, specificitate și unitate a românilor transilvăneni, lucru ce reiese din lista lucrărilor prezentate în ședințele acesteia⁹.

O altă prioritate în salvarea materialului etnografic și folcloric existent în teren l-a constituit lansarea de chestionare, metodă fundamentală de sprijinire a argumentării specificului național în scopul consolidării identității naționale. Chestionarele au fost de amploare diferită atât în ceea ce privește dimensiunea cât și zona în care au fost aplicate. În Transilvania, în Cluj, au fost concepute și lansate mai multe chestionare, unele pentru depistarea obiectivelor de arhitectură vernaculară-în vederea strămutării lor în parcul etnografic, altele pentru a constitui marea comoară numită arhiva etnografică sau cea folclorică.

Trebuie menționată apariția pe scena etnografică, în 1929, a Parcului Etnografic, ca parte din Muzeul Etnografic al Ardealului, parc ce reprezenta, în sine, „un instrumente de propagandă națională”¹⁰, realizat pe baze științifice și pornind de la rezultatele acestor chestionare care identificau potențialele obiective din muzeu.

Dar marile chestionare ale muzeului au fost patru și colectau date referitoare la obiecte etnografice, la obiceiuri de Crăciun, obiceiuri de Anul Nou, sau casă. Rezultatele acestor chestionare au reprezentat baza arhivei etnografice ce a fost concepută începând cu 1926 și care poate fi consultată și astăzi, la Muzeul Etnografic al Transilvaniei. Se poate afirma că avem de a face cu o adevărată comoară ce stă la

⁸ Teodor Onișor, *Societatea Etnografică Română*, ”Transilvania” nr. 1, an 75, 1944, pp. 81-89.

⁹ *Ibidem*, pp. 81-89.

¹⁰ Ioan Toșa, Simona Munteanu, *Muzeul Etnografic al Transilvaniei. 1922-2002. Opt decenii de activitate în serviciul etnografiei românești*, Cluj-Napoca, Edit. Mediamira, 2001, p. 84.

îndemâna cercetătorilor, oferind date legate de identitatea națională, date ce constituie un material încă foarte interesant de explorat.

Tot în Cluj, în 1930, Academia Română a aprobat, ca o subsecție a ei, realizarea unei Arhive de Folclor. Chestionarele au constituit și aici un instrument funcțional adecvat consolidării identității naționale, prin faptul că materializau într-un corpus de date folclorice, tezaurul identificat la acea oră în teren. Această bază de date reprezintă material serios de studiu pentru cercetări de natură folclorică, etnografică dar și lingvistică, până în zilele noastre.

În ceea ce privește activitatea Catedrei de Etnografie și Folclor, o privire scurtă asupra tematicii cursurilor și seminariilor ilustrează cu claritate direcția pe care se situa școala etnografică clujeană, teme precum „capitole alese din etnografia poporului român” fiind nelipsite din curricula universitară¹¹. Se remarcă faptul că atenția profesorului titular era îndreptată spre elementul etnic, pe reprezentările acestuia în peisajul etnografic transilvănean iar demersul de analiză era unul comparativ pentru a putea evidenția specificitatea națională într-un context european. Totodată, această catedră a reprezentat un important laborator de pregătire a specialiștilor din domeniul etnografiei, specialiști care au devenit, de-a lungul anilor, personalități de referință în domeniu.

Demersurile de înființare a Muzeului Etnografic al Ardealului, a Parcului Național, a Societății Etnografice Române, a arhivei etnografice din cadrul muzeului și a Arhivei de Folclor din cadrul Academiei, a Catedrei de Etnografie și Folclor din cadrul Facultății de Litere și Filosofie, toate au furnizat instrumentele prin care etnografia din Transilvania-fie ei aparținând curentului filologic, celui geografic sau purtând amprenta definitivă a vreunei școli de limbă germană ori franceză-au contribuit la proiectul de națiune. Scopul acestei ample acțiuni a fost acela de definire și consolidare a identității naționale.

Iată cel mai relevant titlu, al studiului realizat și prezentat în diverse ocazii și în diverse variante, de către Romulus Vuia: *Dovezi etnografice pentru vechimea și continuitatea românilor în Transilvania*. Acest titlu definește pe de-a întregul direcția în care etnografia transilvăneană și-a îndreptat energiile în sprijinul proiectului de țară al Transilvaniei românești.

¹¹ Ioan Toșa, Tudor Sălăgean, *Din activitatea catedrei și a seminarului de etnografie și folclor ale Universității. 1926-1951*, „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei”, 2016, p. 239-264.